

Agata Klichowska

Uniwersytet Warszawski

Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego

 <https://orcid.org/0000-0003-2409-9896>

Maciej Skowera

Uniwersytet Warszawski

Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego

 <https://orcid.org/0000-0002-0299-3515>

Pejzaże dźwiękowe w literaturze dziecięcej i młodzieżowej – komunikat z badań*

Soundscapes in Children’s and Young Adult Literature – A Research Report

Abstract: The article presents the project *Dawne i współczesne pejzaże dźwiękowe w literaturze dziecięcej i młodzieżowej – ekokrytyczne analizy i interpretacje w świetle ekologii akustycznej i edukacji ekologicznej* [Past and Contemporary Soundscapes in Children’s and Young Adult Literature – Ecocritical Analyses and Interpretations in the Light of Acoustic Ecology and Environmental Education], funded under the “Green University of Warsaw – 2nd Edition” action (IV.3.1) within the “Excellence Initiative – Research University (2020–2026)” program. The text presents the methodological basis of the project – along with the key concepts of ecocriticism, acoustic ecology, soundscape, and sound studies – as well as its assumptions, goals, individual elements, and preliminary results of the research conducted.

Key words: ecocriticism, acoustic ecology, children’s and young adult literature, soundscape, sound studies

* Artykuł jest częścią projektu *Dawne i współczesne pejzaże dźwiękowe w literaturze dziecięcej i młodzieżowej – ekokrytyczne analizy i interpretacje w świetle ekologii akustycznej i edukacji ekologicznej*, finansowanego w ramach działania „Zielony Uniwersytet Warszawski – II edycja” (IV.3.1) ze środków programu „Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza (2020–2026)”.

Wstęp

Wyrosła na gruncie **ekologii akustycznej** idea **pejzażu dźwiękowego** (dyskusję na temat terminologii można przeczytać w: Bernat, 2015), wraz z niezbywalnym dla nich w kontekście literaturoznawczym aspektem **ekokrytyki**, stała się punktem wyjścia badań prowadzonych przez nas w ramach projektu *Dawne i współczesne pejzaże dźwiękowe w literaturze dziecięcej i młodzieżowej – ekokrytyczne analizy i interpretacje w świetle ekologii akustycznej i edukacji ekologicznej*¹.

W niniejszym tekście prezentujemy projekt – jego podstawę metodologiczną, założenia, planowane działania, dotychczasowe wyniki. W pierwszej kolejności, odwołując się do refleksji teoretycznej, przedstawiamy ekokrytykę jako tło naszych rozważań oraz definiujemy kluczowe dla projektu pojęcie pejzażu dźwiękowego w odniesieniu do ekologii akustycznej i studiów nad dźwiękiem. Następnie opisujemy elementy projektu, a także skrótoowo omawiamy wstępne efekty przeprowadzonych przez nas badań (ich pełne wyniki opublikujemy w osobnych artykułach).

Od ekokrytyki do pejzażu dźwiękowego

Nurty badawcze z zakresu tzw. nowej humanistyki – na przykład studia postkolonialne, genderowe i queerowe – bywają uznawane za budulec swoistej akademickiej wieży z kości słoniowej; za tyleż interesujące, co niemające zbyt wiele wspólnego z praktyką odbioru naukowe „nowinki”. Tak też bywa z ekokrytyką, posthumanizmem czy ze studiami nad zwierzętami, szerzej – z wykraczającymi poza tradycyjnie pojmowaną ekologię i świadomość środowiskową metodologiami i nurtami myślowymi kategorizowanymi jako post- lub nieantropocentryczne. Pisząc o metodologiach, jakich potrzebuje współczesna humanistyka, Ewa Domańska wskazuje na potrzebę wykształcenia „wiedzy performacyjnej, tzn. takiej, która dostarcza człowiekowi wiedzy ułatwiającej elastyczne przystosowanie się do zmieniających warunków i radzenia sobie ze zmieniającym się środowiskiem zarówno społecznym, jak i naturalnym” (Domańska, 2010, s. 46–47). W odpowiedzi na propozycję Domańskiej staraliśmy się w naszym projekcie kłaść nacisk na „komplementarność ujęć, wzajemne uzupełnianie się i dopełnianie badań” (Domańska, 2010, s. 48), aby otworzyć interdyscyplinarny dialog między ekokrytyką, ekologią akustyczną oraz studiami nad literaturą dziecięcą i młodzieżową.

W kontekście zrealizowanego przez nas projektu badawczego ważna jest zwłaszcza ekokrytyka – tryb lektury kładący podwaliny pod literaturoznawczą

¹ W skład dwuosobowego zespołu weszli Maciej Skowera (kierownik) i Agata Klichowska. Projekt został zrealizowany w dniach 10 lipca 2023 – 5 lipca 2024.

ekologię akustyczną. Oddajmy głos badaczkom – specjalistkom w tej dziedzinie. Ekokrytykę najprościej można zdefiniować za Julią Fiedorczyk jako

taki rodzaj namysłu nad tekstem literackim, który **na pierwszy plan wysuwa problem relacji pomiędzy ludźmi a innymi istotami oraz środowiskiem naturalnym**. Ekokrytyka zastanawia się nad tym, w jaki sposób konstruuje się naturę w tekstach literackich, jakiego rodzaju wiedzę możemy z nich czerpać, a także – w jaki sposób wpływają one na nasz praktyczny stosunek do środowiska naturalnego. [...] pytania zadawane przez ekokrytykę są bardzo doniosłe. Czy teksty literackie [...] mogą pomóc nam w zbudowaniu lepszej, prawdziwszej postawy wobec tego, co nie-ludzkie?
Sheremet, 2014, podkr. – A.K., M.S.; zob. także Fiedorczyk, 2015

Anna Barcz dodaje, że

ekokrytyka [to – A.K., M.S.] **ponowoczesna propozycja zrekapitulowania i odkrycia tego, co nowe, problematyczne w naszym spojrzeniu na świat natury** [...]. Nowo powstałe dyscypliny, których atrakcyjność zatacza coraz większe kręgi, to nie tylko interesująca z punktu widzenia literaturoznawstwa ekokrytyka, ale szereg innych powiązanych z nią nurtów, takich jak studia nad zwierzętami (*animal studies*), *nature writing*, krytyka środowiskowa (*environmental criticism*), *ecocinecriticism*, ekopoezja, ekopedagogika, ekofeminizm, czy ekologia polityczna. Są to nowe, dyskursywne propozycje czerpiące swoje źródła w większości z krytycznego namysłu nad antropocentryczną tradycją humanistyki, zmierzające w stronę poetyki różnorodności opartej na świadomości istnienia innych gatunków i perspektyw myślenia o świecie, koncentrujące się na relacji ludzi ze zwierzętami i na obecności lub braku wartości proekologicznych w tekstach, ale przede wszystkim na reprezentacji środowiska naturalnego w różnych formach twórczej ekspresji – na nowych, często eksperymentalnych z założenia, próbach odniesienia się do przyrody.
Barcz, 2012, s. 56–60, podkr. – A.K., M.S.; zob. także Barcz, 2016

Justyna Tabaszewska skrótkowo rekapituje – dyskusyjną – historię dziedziny, nawiązując do metafory kolejnych „fal” myśli ekokrytycznej:

pierwszą, przygotowawczą falę ekokrytyki otwierają teksty zdecydowanie wcześniejsze niż te z końca XX wieku: za przynależne do tej fali uznaje się artykuły i książki pochodzące już z lat 60. XX wieku (przykładem może być tu chociażby *Maszyna w ogrodzie* Leo Marxa), a lata 90. zwiastują nadejście drugiej fali, z klasycznymi już publikacjami Lawrence’a Buella [...], Jonathana Bate’a [...], Grega Garrarda, Richarda Kerridge’a – by wymienić tylko kilku istotnych dla tej dziedziny badaczy [...].

Fale nie mają [...] charakteru ściśle czasowego: gdy zaczyna się kolejna, pierwsza wcale niekoniecznie jeszcze zniknęła. Tym, co je zasadniczo różni, jest więc nie czas, nie moment ich powstania, lecz to, na co są **nakierowane**.

Tabaszewska, 2018, s. 8–9, podkr. – A.K., M.S.

Tabaszewska krótko charakteryzuje to „nakierowanie” w odniesieniu do poszczególnych fal ekokrytyki:

pierwsza [...] zorientowana jest najmocniej na środowisko pojmowane jako **coś naturalnego, niezmienionego interwencją człowieka, dzikiego, możliwie pierwotnego**, a przedmiotem badania stają się często teksty należące do tradycji pastoralnej [...].

Druga fala, która rodzi się na przełomie XX i XXI wieku, jest już świadoma ograniczeń pojmowania natury środowiska wyłącznie w kategoriach tego, co osobne i pierwotne. Przedmiotem ekokrytyki – [...] nauki, która zajmuje się badaniem relacji między literaturą, tekstem, a więc wytworem człowieka, a środowiskiem, czyli całym fizykalnym otoczeniem – **nie może być tylko to, co możliwie od człowieka najbardziej oddalone. Musi nim być także to, co wcześniej uznawano za nieprzynależne do natury i przyrody: wszelkie przestrzenie graniczne, „nienaturalne” lub „nieprzyrodnicze”** [...].

Trzecia fala każe patrzeć na ekokrytykę jako na prąd komentujący **nie tylko aktualną sytuację, w jakiej znalazł się człowiek i do której doprowadził całe środowisko, ale też jako na narzędzie, pozwalające postulować zasadniczą zmianę: przywrócenie zachwianej jedności**. Wskazuje ona bowiem, że [...] nie ma żadnego wyjścia człowieka poza środowisko. [...] nie da się [...] zredukować dotkliwosci prostego faktu, że i człowiek jako gatunek, i wszystko, co zostało przez niego wytworzone, z kulturą włącznie, jest elementem ekosystemu, a przez to zawsze będzie podlegać jego prawom.

Tabaszewska, 2018, s. 9–10, podkr. – A.K., M.S.

Jak słusznie wykazuje Katarzyna Szalewska,

ekokrytyka w ostatnich latach nie tylko stała się dyscypliną dobrze już umocowaną w polskich badaniach humanistycznych, lecz również niejako stanowi **odповідź na wzrastające zainteresowanie zagadnieniami ekologicznymi związane choćby z problematyką kryzysu klimatycznego**.

Szalewska, 2022, s. 95, podkr. – A.K., M.S.

Ekokrytyka nie wydaje się zatem tak „oderwana od życia”, jak chcieliby tego krytycy, naigrawający się – zazwyczaj bez argumentów – z poszukiwania w literaturze, w tym dziecięcej i młodzieżowej, „roślinnego/zwierzęcego głosu” itd. Kry-

zys klimatyczny i nasze relacje ze środowiskiem to przecież współcześnie jeden z najistotniejszych tematów, tematów zresztą szczególnie bliskich dzieciom i młodym ludziom, o czym świadczy chociażby rozgłos towarzyszący Młodzieżowemu Strajkowi Klimatycznemu (zob. Kocyba, Łukianow, Piotrowski, 2020). Magdalena Ochwat proponuje wykorzystanie humanistyki ekologicznej w dydaktyce szkolnej:

Nie traktuję transmisji najnowszych teorii humanistycznych do edukacji polonistycznej jako tylko eksperymentu dydaktycznego, praktycznego laboratorium stosowania akademickich teorii, chwilowej mody na ekologię – to wyraz konieczności, w jakiej znalazł się dziś młody człowiek. Konieczność tę wymownie obrazują największe ruchy społeczne zrzeszające pokolenia nastolatków z całego świata. Na jednej z manifestacji „Piątki dla Przyszłości” („Fridays for Future”) uczniowie przygotowali transparent z hasłem: „Poradzimy sobie z opuszczonymi godzinami, ale ze zmianami klimatycznymi – nie!”. Wydaje się, że aktualnie nic, poza walką z ociepleniem klimatu, nie ma takiej siły jednoczącej młodych, zarówno na poziomie globalnym, jak i lokalnym.

Ochwat, 2020, s. 188

Dlatego istotne wydaje się zwracanie uwagi na często pomijane środowiskowe aspekty dzieł literackich przeznaczonych dla tej publiczności czytelniczej – a do tych aspektów właśnie należy tekstowa audiosfera, kreująca pejzaż dźwiękowy i mogąca wspierać podczas lektury swoiście pojmowaną edukację ekologiczną, praktykę kształtowania wyobraźni wykraczającą poza tradycyjną dychotomię natura – kultura.

Wychodząc poza dominującą kulturę okulocentryczną, ruch ekologii akustycznej – rozwijającej się od lat siedemdziesiątych XX wieku teorii i praktyki² – w centrum swoich rozważań stawia dźwięk oraz ideę pejzażu dźwiękowego (ang. *soundscape*, od *landscape* – ‘krajobraz’), która rozwinęła się w myśli kanadyjskiego badacza i pedagoga R. Murraya Schafera. Pejzaż dźwiękowy to określone środowisko akustyczne, obejmujące dźwięki naturalne i wytworzone przez człowieka, ze wszystkimi kontekstami percepcyjnymi, historycznymi i społeczno-kulturowymi tego środowiska, jak miasto, wieś, las, centrum handlowe, kompozycja muzyczna, epoka historyczna, a nawet powieść czy obraz; to też sposób postrzegania tego środowiska. Odejście od wizualności w stronę soniczności leży również u podstaw *sound studies* – studiów nad dźwiękiem, definiowanych jako „interdyscyplinarne badania nad materialną produkcją i konsumpcją muzyki, dźwięku, hałasu i ciszy oraz nad tym, jak zmieniały się one na przestrzeni historii i w ra-

² Okoliczności, które przyczyniły się do rozwoju ekologii akustycznej jako dziedziny, ściśle wiążą się ze wzrostem świadomości ekologicznej, narastającymi problemami łączącymi się z wyczerpywaniem zasobów naturalnych, degradacją środowiska i utratą różnorodności biologicznej.

mach różnych społeczeństw”³ (Pinch, Bijsterveld, 2004, s. 636; zob. także Truax, 1978; Sterne, 2003; Cox, Warner, 2004; Schulze, ed., 2008; Pinch, Bijsterveld, eds., 2011; Kane, 2014; Voegelin, 2014; Bull, ed., 2018)⁴. Justyna Stasiowska tak nakreśliła różnicę między ekologią akustyczną a *sound studies*:

Postępowanie badaczy *sound studies* [...] – przypominające dyskurs historyków przedstawiających dzieje poprzez opowieści ludzi – wynika ze sposobu, w jaki postrzegają oni dźwięk. Skupiają się na dźwięku rozumianym nie jako element rzeczywistości (mierzalnym zjawisku psychofizycznym), ale jak reakcja odbiorcy na środowisko, w którym ten funkcjonuje. Z tego powodu opierają się nie tylko na obecnych świadectwach ludzi, ale na kulturze i sposobach zapośredniczania dźwięku.

Stasiowska, 2015, s. 54

Tekstem założycielskim ekologii akustycznej jest wydana w 1977 roku książka *The Tuning of the World* Schafera. W tej pracy badacz zaprezentował opracowany przez siebie język opisu i analizy pejzażu dźwiękowego oraz nakreślił historię ewolucji takich pejzaży – od prehistorycznych naturalnych (zdominowanych przez odgłosy wiatru, morza, flory i fauny), poprzez wiejskie, miejskie, po post-industrialne, w tym związane z rewolucją przemysłową (dźwięki maszyn, pojazdów, fabryk) i elektryczną (dźwięki odkurzaczy, pralek, telewizji, radia). Ponieważ nie mamy dostępu do nagrań pejzaży dźwiękowych dawnych epok, musimy polegać na literackich relacjach dźwiękowych tzw. **nausznych świadków**, dlatego też w pracy Schafera przytoczonych zostało mnóstwo fragmentów opisów dźwięków z kanonu literatury anglosaskiej. Badacz zwracał również uwagę na zanieczyszczenie akustyczne środowiska i postulował wdrożenie programu **czyszczenia uszu** (*ear cleaning*), którego celem jest aktywizacja słuchowej percepcji, zwłaszcza poprzez **spacery dźwiękowe** (*soundwalks*), umożliwiające świadome wsłuchiwanie się w dźwięki własnego ciała i otoczenia. Kompozytorka muzyki elektroakustycznej i propagatorka idei Schafera – Hildegard Westerkamp – podkreśla:

³ Jeśli nie podano inaczej, przekład fragmentów – A.K., M.S.

⁴ Wśród pierwszych tekstów, które porządkowały kierunki oraz przeszczepiały dyscyplinę *sound studies* na grunt polski, znajdowały się między innymi opracowania autorstwa Dariusza Brzostka (2015 i in.), Antoniego Michnika (2018 i in.) i Tomasza Misiaka (2014 i in.). Warto również wspomnieć o badaczach i badaczkach związanych z Pracownią Badania Pejzażu Dźwiękowego, założoną przez Roberta Losiaka i działającą przy Wydziale Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego. Artykuły dotyczące badań nad dźwiękiem ukazywały się w czasopiśmie „Glissando”, periodyku „Audiosfera” wydawanym przez Pracownię Badań Pejzażu Dźwiękowego oraz kwartalniku „Muzyka” publikowanym przez Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk.

Jeśli nie będziemy uważnie słuchać, istnieje ryzyko, że w natłoku zmechanizowanych odgłosów współczesnego pejzażu dźwiękowego pewne cichsze i delikatniejsze dźwięki przejdą mimo naszych pozbawionych czucia uszu, aby w końcu zupełnie zaniknąć. Pierwszy spacer dźwiękowy celowo wystawia słuchacza na wszystkie elementy kompozycji środowiska (*enviromental composition*), zmuszając nas tym samym do jej analizy. Spacer ten ma pełnić rolę wprowadzenia w doświadczenie bezkompromisowego słuchania.

Westerkamp, 2015, s. 25

W latach siedemdziesiątych XX wieku Schafer założył grupę badawczą World Soundscape Project (Przedsięwzięcie Pejzażu Dźwiękowego Świata), której członkowie i członkinie przeprowadzili szereg działań edukacyjnych i badawczych, w tym nagrywali i analizowali pejzaże dźwiękowe wybranych miast i wsi, ze szczególnym uwzględnieniem dźwięków zagrożonych wyginięciem. Spuściznę Schafera kontynuuje wielu innych artystów i wiele artystek oraz badaczy i badaczek, na przykład badacz komunikacji akustycznej Barry Truax (1978) czy Pauline Oliveros (2005), autorka koncepcji „głębokiego słuchania”. Ekologia akustyczna od ponad trzydziestu lat obecna jest też w Polsce, między innymi dzięki pracom Lidii Zielińskiej (1995a, 1995b), Maksymiliana Kapelańskiego (1999, 2005a, 2005b), Krzysztofa Marciniaka (2012, 2019, 2021), Magdaleny Sasin (2019a, 2019b, 2021) czy działaniom członkiń i członków redakcji magazynu o muzyce współczesnej „Glissando”. Sasin (2022, s. 64) opracowała cenną listę inicjatyw w ramach oferty edukacyjnej związanej z ekologią akustyczną w Polsce; lista obejmuje działania w ramach Biennale Sztuki dla Dziecka w Poznaniu (takie jak warsztaty *Słuchanie świata* w 2015 roku, sluchowisko w plenerze *Redukcja hałasu* zarejestrowane w 2021 roku), spacer dźwiękowy i warsztaty w ramach projektu *Słyszę dobre dźwięki* organizowanego przez Filharmonię w Szczecinie, warsztaty dla grup zorganizowanych *Dźwięki wokół nas* w Filharmonii Łódzkiej, spacer dźwiękowy prowadzone w 2021 roku w Poznaniu i okolicach w ramach cyklu *Rzeka Żywa*, spacer dźwiękowy organizowane w Warszawie przez Narodową Galerię Sztuki „Zachęta”, spacer dźwiękowy *Idź, aż usłyszysz granice* w ramach 64. Międzynarodowego Festiwalu Muzyki Współczesnej „Warszawska Jesień” (2021), projekty na wybranych uczelniach i kierunkach studiów, między innymi w Instytucie Kulturoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego i w Pracowni Audiosfery Akademii Sztuk Pięknych im. Władysława Strzemińskiego w Łodzi, a także aktywności osób zajmujących się nagraniami terenowymi (zob. Szałasek, 2018; Dymiter, 2021). Spośród ostatnich wydarzeń warto wspomnieć Festiwal Ciszy zorganizowany w 2023 roku przez Instytut Grotowskiego, ubiegłoroczny projekt społeczny *Syntezy: Tak brzmi Nowa Huta – mapa dźwiękowa*, a także wieloletni cykl warsztatowo-koncertowy *Canti Spazializzati*, którego działania oscylują wokół studiów nad dźwiękiem i ekoakustyki.

Podobnie jak ostatnie fale ekokrytyki, które wychodzą poza binarność: natura vs. cywilizacja, wieś vs. miasto, ludzkie vs. nie-ludzkie, ekologia akustyczna jest ruchem „ekologicznie zaangażowanym”, postulującym działania na rzecz ochrony dźwięków zagrożonych wyginięciem, a także wzywającym do „otwarcia uszu” na otaczające nas bogactwo dźwiękowe i osiągnięcia zrównoważonego środowiska dźwiękowego niezdominowanego przez hałas. Jednym z głównych wyzwań ekologii akustycznej jest ochrona, konserwacja nazw dźwięków zagrożonych wyginięciem, zwłaszcza tych naturalnych. Jak ostrzega Schafer (1977, s. 208–209), dźwięki, których nie potrafimy precyzyjnie nazwać, mogą po prostu zniknąć ze środowiska. Autor stworzył nawet listę dźwięków zagrożonych wyginięciem: dzwonienie starych kas sklepowych, dźwięk ubijania masła, pykanie lampy naftowej, dźwięk mielenia kawy w młynku; można tu dodać również chociażby dźwięki **skwiru** jaskółek, **kląskania** słowika czy **chwarszczenia** papieru (Klichowska, Marciniak, 2021, s. 100, 103–104).

Najnowsze badania z zakresu ekologii akustycznej wykroczyły poza założenia Schafera – zintegrowane zostały szerokie zakresy perspektyw i dyscyplin, w tym socjologii, filozofii, architektury, medioznawstwa, studiów genderowych czy też krytycznych studiów nad rasą. Interdyscyplinarna dziedzina *sound studies* przygotowała grunt pod badania nad dźwiękiem w literaturze (*literary sound studies*) – badacze i badaczki analizują **literackie reprezentacje dźwięku i sposoby słuchania**, kwestionując dominację nie tylko dyskursów wizualnych, lecz także muzyczno-literackich (Thompson, 2002; Rath, 2003; Cuddy-Keane, 2005; Schweighauser, 2006; Halliday, 2013; St. Clair, 2013; Lindskog, 2017; Furlonge, 2018; Leighton, 2018; Snaith, ed., 2020). Jednocześnie zakres zainteresowania badawczego *sound studies* wykracza poza podstawowe środki literackie, takie jak rytm, aliteracja czy konsonans, i dotyczy alternatywnych obszarów przejawiania się dźwiękowości. Wychodząc od konceptualizacji pejzażu dźwiękowego w literackich studiach nad dźwiękiem, w naszym projekcie pojęcie literackiej audiosfery rozumieliśmy jako całe środowisko dźwięków obecnych w formie literackiej i ich odbiór przez publiczność czytelniczą. W tym ujęciu pejzaż dźwiękowy to w zasadzie „językowy worek, w którym mieszczą się wszystkie wrzaski, szумы, cisze, muzyki, miauczenia, szepty, warkot silników, rżenie jednorożców i anielskie pienie – wszystkie dźwięki, jakie tylko moglibyśmy usłyszeć lub sobie wyobrazić” (Klichowska, Marciniak, 2021, s. 100).

Charakterystyka projektu

Mimo że w Polsce pojawiały się już analizy i interpretacje literatury dziecięcej i młodzieżowej prowadzone z nieantropocentrycznej perspektywy, między innymi z wykorzystaniem ekokrytyki i kulturowych studiów nad zwierzętami

(zob. Mik, Pokora, Skowera, red., 2016; Rąbkowska, 2017, 2020; Figura, 2021, 2022; tematyczne numery czasopism „Polonistyka. Innowacje”, „Dzieciństwo. Literatura i Kultura”, „Paidia i Literatura” oraz inne), to dotychczas, co może zaskakiwać, literackie pejzaże dźwiękowe utworów dla młodej publiczności odbiorczej pozostają poza zakresem badawczego zainteresowania (z nielicznymi wyjątkami, np. Sasin, 2023); także za granicą studia przeprowadzone z wykorzystaniem tej koncepcji są nieliczne (np. Vaclavik, 2020). Nasz projekt miał za zadanie przynajmniej częściowo przełamać tę swoistą ciszę. Tematyka prowadzonych przez nas badań wynikała z naszych wcześniejszych zainteresowań i aktywności naukowych: kierownika projektu – między innymi w zakresie nieantropocentrycznych metodologii w odniesieniu do literatury dziecięcej i młodzieżowej (Skowera, 2016, 2019, 2021), a członkini zespołu – w zakresie badań nad dźwiękiem, muzyką i pejzażem dźwiękowym (Klichowska, Marciniak, 2021; Klichowska, 2022), rozwijanych również w ramach przygotowywanej w Szkole Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Warszawskiego rozprawy doktorskiej poświęconej *soundscapes* w amerykańskiej literaturze grozy dla dzieci.

Celem projektu *Dawne i współczesne pejzaże dźwiękowe w literaturze dziecięcej i młodzieżowej – ekokrytyczne analizy i interpretacje w świetle ekologii akustycznej i edukacji ekologicznej* była próba zrozumienia i opisanie, jak w twórczości dla dzieci i młodzieży przedstawia się literackie pejzaże dźwiękowe, jak ich obecność w tekście wpływa na całokształt utworu literackiego oraz jak hipotetycznie mogą one oddziaływać na świadomość ekologiczną publiczności odbiorczej, a także jej postawy wobec zmian klimatycznych oraz stanu środowiska naturalnego. Korpus tekstów obejmował, po pierwsze, przekłady dawnej anglojęzycznej literatury dziecięcej z okresu edwardiańskiego (jako stanowiące tekstowe formy konserwacji już nieistniejących środowisk dźwiękowych) oraz, po drugie, współczesne utwory dla dzieci i młodzieży mające charakter horrorów ekologicznych oraz fantastyki klimatycznej (jako rozważające dzisiejsze zjawiska, w tym zagrożenie katastrofą klimatyczną). Skupiliśmy się więc na utworach klasycznych i współczesnych, które analizowaliśmy w odniesieniu do zaprezentowanej refleksji teoretycznej, aby sprawdzić, jak dzieciństwo i środowisko są wzajemnie splecione w języku i literaturze.

Naszą ambicją było otwarcie – nowych na gruncie polskim – perspektyw badania literatury dziecięcej i młodzieżowej, wzbogacających tradycyjne studia w tej dziedzinie o konteksty nie tylko ekokrytyczne, lecz także węższe – z zakresu ekologii akustycznej i *sound studies*. Poprzez analizę pejzaży dźwiękowych w utworach klasycznych i współczesnych traktujących o utraconym krajobrazie oraz o możliwej katastrofie klimatycznej staraliśmy się też sprawdzić, jak literatura dla młodych czytelników i czytelniczek może inspirować ich do podejmowania odpowiedzialnych działań wobec środowiska naturalnego, w tym – choć nie tylko – do konserwacji tekstowej otoczenia dźwiękowego. Ponadto chcieliśmy, aby efektem projektu było dostarczenie osobom pracującym z dziećmi i młodzieżą narzędzi

i wskazówek umożliwiających wykorzystanie literatury w edukacji ekologicznej, w tym klimatycznej.

Polskie – i częściowo obce – źródła (literatura podmiotu) i prace z zakresu literatury przedmiotu zostały przez nas zidentyfikowane podczas kwerendy, którą wykonaliśmy w dniach 17 lipca – 5 sierpnia 2023 roku w Muzeum Książki Dziecięcej, dziale specjalnym i czytelni naukowej Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy – Biblioteki Głównej Województwa Mazowieckiego, gromadzącym na podstawie przepisów o egzemplarzu obowiązkowym wszystkie wydane w Polsce i przesłane przez wydawnictwa publikacje dla dzieci i młodzieży oraz opracowania tej twórczości. Oboje – prócz tego, że prowadzimy naszą działalność na Uniwersytecie Warszawskim – jesteśmy pracownikami tej biblioteki, dzięki czemu mieliśmy zapewniony pełen dostęp do wszystkich polskojęzycznych źródeł z zakresu literatury dziecięcej i jej krytyki, a także, w innych działach biblioteki, do opracowań z zakresu ekokrytyki, edukacji ekologicznej i klimatycznej itd.

Wstępna kwerenda pozwoliła nam na przygotowanie referatów, które następnie wygłosiliśmy online podczas kongresu International Research Society for Children's Literature (IRSCL) pod hasłem *Ecologies of Childhood* (12–17 sierpnia 2023, Santa Barbara, USA). Prezentacje weszły w skład panelu *Polish Ecologies of Childhood: From Translations of Classics to Contemporary Comics*. Wystąpienie Agaty Klichowskiej, zatytułowane *Ecocriticism, Translation, and Onomatopoeia: Translating Literary Soundscapes in Polish Renditions of Kenneth Grahame's Novel „The Wind in the Willows”*, służyło ukazaniu, że w przekładzie literatury dziecięcej potrzebne są nie tylko kompetencje językowe i kreatywność, lecz także świadomość otaczającego nas środowiska dźwiękowego. Ekokrytyczno-translatoryczna metodologia została użyta do analizy tłumaczeń onomatopei w trzech polskich wersjach translatorskich powieści Grahame'a (przekładach Marii Godlewskiej – 1938, Bohdana Drozdowskiego – 2009, Macieja Płazy – 2014). Posłużyło to za punkt wyjścia dyskusji na temat możliwości zachowania zróżnicowanego oryginalnego pejzażu dźwiękowego w języku docelowym w ramach ekoprzekładu. Z kolei Maciej Skowera w referacie pod tytułem *Fantastic Catastrophes, Catastrophic Fantasies: Visions of Environment in Marcin Szczygielski's Works* ukazywał, jak tytułowy polski pisarz wplata do swoich dzieł refleksję nad zmianami klimatycznymi, wpływem człowieka na przyrodę i klęskami żywiołowymi. Celem referatu było zbadanie z perspektywy ekokrytycznej i posthumanistycznej – z wykorzystaniem koncepcji pejzażu dźwiękowego – powieści Szczygielskiego: *Za niebieskimi drzwiami* (2010), *Czarny Młyn* (2011), *Serce Neftydy* (2017) oraz tych z cyklu o Mai, zainicjowanego tomem *Czarownica piętro niżej* (2013). Wyniki badań oraz założenia projektu zostały też przez nas zaprezentowane podczas otwartego dla publiczności wykładu online *Jak słuchać literatury? Pejzaże dźwiękowe w książkach dziecięcych i młodzieżowych*, który odbył się 22 września 2023 roku w ramach Festiwalu Nauki w Warszawie. Przygotowaliśmy również anglojęzyczny artykuł rozwijający tezy za-

prezentowane w trakcie kongresu; tekst został zgłoszony do międzynarodowego czasopisma naukowego.

Dostęp do unikalnych obcojęzycznych materiałów i zasobów z zakresu literatury dziecięcej oraz ekokrytyki (monografii i czasopism naukowych), które są niedostępne w Polsce, a okazały się niezbędne podczas pracy nad wspomnianymi artykułami naukowymi, był możliwy dzięki przeprowadzeniu przez nas dróg, zaawansowanej kwerendy w Internationale Jugendbibliothek w Monachium (5–9 lutego 2024 roku). Wyniki tej kwerendy umożliwiły nam również ukończenie artykułu (*Not So*) *Quiet Places: Literary Soundscapes in Polish Children's Gothic and Horror Fiction*, którego podstawą był referat zaprezentowany wcześniej, podczas konferencji *The Magic of Sound: Children's Literature and Music* w ramach cyklu *The Child and the Book* (15–17 maja 2023, Podgorica, Czarnogóra). Artykuł poświęcony jest literackim pejzażom dźwiękowym w wybranych tekstach współczesnej polskiej literatury grozy dla dzieci: *Czarnym Młynie* (2011) Marcina Szczygielskiego, *Ewelinie i Czarnym Ptaku* (2013) Grzegorza Gortata, *Domu nie z tej ziemi* (2017) Małgorzaty Strękowskiej-Zaremby oraz *Strzeż się stracha* (2020) Dominika Łuszczynskiego. Naszym celem było zidentyfikowanie sposobów wykorzystania dźwięku, ciszy, hałasu itp. w analizowanych utworach – pokazanie oczywistych ról dźwięków, jak tworzenie mrocznego nastroju, wywoływanie atmosfery grozy i sygnalizowanie zbliżającego się niebezpieczeństwa oraz ich ukrytych funkcji, jak metaforyczne wyciszenie dorosłych cech gatunkowych. Szczegółowa analiza pozwoliła nam wykazać we wspomnianych utworach między innymi genderowe i społeczno-kulturowe konteksty kreowania audiosfery oraz zidentyfikować elementy angloamerykańskich gotyckich i horrorystycznych pejzaży dźwiękowych przeniesione do polskiej twórczości dla dzieci. Artykuł został zgłoszony do publikacji w międzynarodowym czasopiśmie naukowym.

Zakończenie

Dnia 20 czerwca 2024 roku w ramach otwartego spotkania Pracowni Badań Literatury dla Dzieci i Młodzieży Instytutu Literatury Polskiej UW zorganizowanego we współpracy z Muzeum Książki Dziecięcej wygłosiliśmy podsumowujący nasz projekt wykład skierowany do bibliotekarek i bibliotekarzy, edukatorów i edukatorek, nauczycielek i nauczycieli, pedagogów i pedagogów, badaczek i badaczy dźwiękowych oraz animatorek i animatorów kultury.

Prowadzone przez nas badania miały nie tylko charakter analityczny, lecz także aspekt praktyczny. W przygotowanych w ramach projektu tekstach proponujemy – opracowane na podstawie rozpoznań teoretycznoliterackich oraz z wykorzystaniem nowych orientacji metodologicznych – instrumentarium, które może znaleźć zastosowanie zarówno w analizie zjawisk jednostkowych, jak i w bada-

niach o charakterze porównawczym, ale będzie też mogło przyczynić się do **inspirowania praktyki edukacyjnej**, zwłaszcza w zakresie budowania świadomości klimatycznej i postaw proekologicznych (w kontekście na przykład wiedzy o zmianach klimatycznych oraz stanie środowiska naturalnego) wśród dzieci i młodzieży. Tym samym mamy nadzieję, że działania inspirowane koncepcją literackich pejzaży dźwiękowych w literaturze dziecięcej i młodzieżowej będą mogły stanowić dopełnienie proponowanej przez Magdalenę Ochwat „możliwości wykorzystania humanistyki ekologicznej w szkolnej *praxis*” (Ochwat, 2020, s. 187) oraz postulowanej przez Jana Zdunika „empatii klimatycznej jako narzędzia w dydaktyce polonistycznej i odpowiedzi na kryzys klimatyczny epoki antropocenu” (Zdunik, 2023, s. 60).

Literatura

- Barcz A., 2012, *Przyroda – bliska czy daleka? Ekokrytyka i nowe sposoby poetyki odpowiedzi działalności za przyrodę w literaturze*, „Anthropos?”, nr 18–19, s. 59–79.
- Barcz A., 2016, *Realizm ekologiczny. Od ekokrytyki do zookrytyki w literaturze polskiej*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice.
- Bernat S., 2015, *Wokół pojęcia soundscape. Dyskusja terminologiczna*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego”, nr 30, s. 45–57.
- Brzostek D., 2015, *Tyrania oka, pokora ucha? O potrzebie „sound studies”*, „Teksty Drugie”, nr 5 (155), s. 13–27.
- Bull M., ed., 2018, *The Routledge Companion to Sound Studies*, Routledge, New York, NY–London.
- Cox C., Warner D., eds., 2004, *Audio Culture: Readings in Modern Music*, Continuum, London–New York, NY.
- Cuddy-Keane M., 2005, *Modernist Soundscapes and the Intelligent Ear: An Approach to Narrative Through Auditory Perception*, w: *A Companion to Narrative Theory*, eds. P. James, P.J. Rabinowitz, Blackwell, Malden, MA–Oxford–Victoria, s. 382–398.
- Domańska E., 2010, *Jakiej metodologii potrzebuje współczesna humanistyka?*, „Teksty Drugie”, nr 1–2, s. 45–55.
- Dymiter M., 2021, *Notatki z terenu*, Wydawnictwo Części Proste, Gdańsk.
- Fiedroczyk J., 2015, *Cyborg w ogrodzie. Wprowadzenie do ekokrytyki*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk.
- Figura M., 2021, *Literatura dziecięca i młodzieżowa w obliczu katastrofy klimatycznej. Nadzieje i możliwości szerzenia postawy proekologicznej za pomocą tekstów literackich*, „Paidia i Literatura”, nr 3, s. 1–19, <https://doi.org/10.31261/PiL.2021.03.02>.
- Figura M., 2022, *Dziecko w katastrofie klimatycznej – świadek, ofiara, aktywista*, „Paidia i Literatura”, nr 4, s. 1–16, <https://doi.org/10.31261/PiL.2022.04.04>.

- Furlonge N.B., 2018, *Race Sounds: The Art of Listening in African American Literature*, University of Iowa Press, Iowa City, IA.
- Halliday S., 2013, *Sonic Modernity: Representing Sound in Literature, Culture and the Arts*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Kane B., 2014, *Sound Unseen: Acousmatic Sound in Theory and Practice*, Oxford University Press, Oxford.
- Kapelański M., 1999, *Koncepcja „pejzażu dźwiękowego” (soundscape) w pismach R. Murray’a [!] Schafera*, Uniwersytet Warszawski, Instytut Muzykologii, praca magisterska, maszynopis.
- Kapelański M., 2005a, *Narodziny i rozwój ekologii akustycznej pod banderą szkoły pejzażu dźwiękowego*, „Muzyka”, T. 50, nr 2 (197), s. 107–119.
- Kapelański M., 2005b, *R. Murray’a [!] Schafera historia w formie sonatowej*, „Kultura i Historia”, nr 9, <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/pl/archives/58> [dostęp: 27.03.2024].
- Klichowska A., 2022, *Breaking the Silence: Therapeutic Uses of Music and the Wellbeing of Adolescents*, „Dzieciństwo. Literatura i Kultura”, T. 4, nr 1, s. 169–180, <https://doi.org/10.32798/dlk.949>.
- Klichowska A., Marciniak K., 2021, *Przeuszone w tłumaczeniu*, „Znak”, nr 792, s. 98–105.
- Kocyba P., Łukianow M., Piotrowski G., 2020, *Młodzieżowe strajki klimatyczne w Polsce. Kto protestuje i dlaczego?*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica”, T. 21, nr 4, s. 77–95.
- Leighton A., 2018, *Hearing Things: The Work of Sound in Literature*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Lindskog A.J., 2017, *Silent Modernism: Soundscapes and the Unsayable in Richardson, Joyce, and Woolf*, Lund University, Lund.
- Marciniak K.B., 2012, *30 lat ekologii akustycznej w Polsce*, „Ruch Muzyczny”, T. 55, nr 18, s. 11–15.
- Marciniak K., 2019, *Instrukcja obsługi ciszy nocnej*, „Znak”, nr 772, s. 96–103.
- Marciniak K., 2021, *Dźwiękopisarstwo*, „Znak”, nr 791, s. 112–113.
- Michnik A., 2018, *Współczesne nurty sound studies – wprowadzenie. Prezentacja z Audioriver Lab 2018*, „Glissando”, 24.04.2018, <https://glissando.pl/aktualnosci/wspolczesne-nurty-sound-studies-wprowadzenie-prezentacja-z-audioriver-lab-2018/> [dostęp: 12.08.2024].
- Mik A., Pokora P., Skowera M., red., 2016, *Czytanie menażerii. Zwierzęta w literaturze dziecięcej, młodzieżowej i fantastycznej*, Wydawnictwo SBP, Warszawa.
- Misiak T., 2014, *W stronę kulturowych badań nad dźwiękiem. Przypadek sound studies*, „Muzyka”, T. 59, nr 1 (232), s. 7–24.
- Ochwat M., 2020, *Edukacja polonistyczna wobec kryzysu klimatycznego – rozpoznania i rekomendacje dydaktyczne*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio N: Educatio Nova”, T. 5, s. 185–204, <https://doi.org/10.17951/en.2020.5.185-204>.
- Oliveros P., 2005, *Deep Listening: A Composer’s Sound Practice*, Deep Listening Publications, New York, NY.

- Pinch T., Bijsterveld K., 2004, *Sound Studies: New Technologies and Music*, „Social Studies of Science”, vol. 34, no. 5, s. 635–648, <https://doi.org/10.1177/0306312704047615>.
- Pinch T., Bijsterveld K., eds., 2011, *The Oxford Handbook of Sound Studies*, Oxford University Press, Oxford.
- Rath, R.C., 2003, *How Early America Sounded*, Cornell University Press, Ithaca, NY.
- Rąbkowska E., 2017, *Dzieci, zwierzęta i wielka zabawa. Przekształcenia wątków zwierzęcego folkloru w polskiej literaturze dla dzieci i młodzieży w perspektywie kulturowych studiów nad zwierzętami (cultural animal studies)*, „Polonistyka. Innowacje”, nr 5, s. 85–102, <https://doi.org/10.14746/pi.2017.1.5.8>.
- Rąbkowska E., 2020, *From Empathy to Ethical Reflection: Polish Children's and Young Adult Literature (19th–21st Century) in a Cultural Animal Studies Perspective – Selected Problems*, „Dzieciństwo. Literatura i Kultura”, T. 2, nr 2, s. 12–36, <https://doi.org/10.32798/dlk.627>.
- Sasin M., 2019a, *Ekologia akustyczna – nieobecny dyskurs w pedagogice*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, T. 22, nr 1 (85), s. 31–48.
- Sasin M., 2019b, *Kształtowanie środowiska dźwiękowego jako przejaw kreatywności dzieci. Perspektywa ekologii akustycznej*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, T. 22, nr 3 (87), s. 71–83, <http://dx.doi.org/10.34862/tce.2019.3.4>.
- Sasin M., 2021, *Ekologia akustyczna jako istotny element nowoczesnej pedagogiki muzycznej*, „Ars Inter Culturas”, nr 10, s. 109–119, <https://doi.org/10.34858/AIC.10.2021.396>.
- Sasin M., 2022, *Stosunek człowieka do doznań słuchowych a świadomość własnego ciała i cielesności. Perspektywa ekologii akustycznej*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne”, T. 14, nr 1, s. 58–72, <https://doi.org/10.18778/2450-4491.14.05>.
- Sasin M., 2023, *Obrazem – o dźwięku. Książki obrazkowe dla dzieci kształtujące aktywną postawę wobec audiosfery*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce”, T. 18, nr 4 (71), s. 145–189, <https://doi.org/10.35765/eetp.2023.1871.11>.
- Schafer R.M., 1977, *The Tuning of the World*, A.A. Knopf, New York, NY.
- Schulze H., ed., 2008, *Sound Studies: Traditionen – Methoden – Desiderate. Eine Einführung*, Transcript, Bielefeld.
- Schweighauser P., 2006, *The Noises of American Literature, 1890–1985: Toward a History of Literary Acoustics*, University Press of Florida, Gainesville, FL.
- Sheremet O., 2014, „Być może wcale nie jestem poetką” (Wywiad z Julią Fiedorczuk), *Popmoderna*, 13.01.2014, <https://popmoderna.pl/byc-moze-wcale-nie-jestem-poetka-wywiad-z-julia-fiedorczuk/> [dostęp: 27.03.2024].
- Skowera M., 2016, *Literackie spotkania istot podporządkowanych. Studium przypadku: „Miasteczko Ostatnich Westchnień” Grzegorza Gortata*, w: *Czytanie menażerii. Zwierzęta w literaturze dziecięcej, młodzieżowej i fantastycznej*, red. A. Mik, P. Pokora, M. Skowera, Wydawnictwo SBP, Warszawa, s. 53–74.
- Skowera M., 2019, *W krainie odpadów. Wszystkie śmieci „LonNiedynu” Chiny Miéville’a*, w: *O czym mówią rzeczy? Świat przedmiotów w literaturze dziecięcej i młodzieżowej*, red. A. Mik i in., Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne SBP, Warszawa, s. 197–221.

- Skowera M., 2021, *Niezapomniana baśń o zapomnianych zwierzętach*. Wybrane polskie lektury „Miejskich muzykantów z Bremy” braci Grimm, w: *(Nie)zapomniane zwierzęta*, red. E. Łoch, A. Trzeźniewska, D. Piechota, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk, s. 193–214.
- Snaith A., ed., 2020, *Sound and Literature*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Stasiowska J., 2015, *Przeczyść uszy, przetrzyj oczy, przewietrz mózg – ekologia akustyczna, soundscape studies, sound studies*, „Glissando”, nr 26, s. 52–55.
- St. Clair J., 2013, *Sound and Aural Media in Postmodern Literature: Novel Listening*, Routledge, New York, NY–London.
- Sterne J., 2003, *The Audible Past: Cultural Origins of Sound Reproduction*, Duke University Press, Durham, NC–London.
- Szalewska K., 2022, *Ekoliteratura w kontekście animal studies i zwrotu etycznego*, „Porównania”, nr 1 (31), s. 95–113, <https://doi.org/10.14746/por.2022.1.6>.
- Szałasek F., 2018, *Nagrania terenowe*, Wydawnictwo w Podwórku, Gdańsk.
- Tabaszewska J., 2018, *Ekokrytyczna (samo)świadomość*, „Teksty Drugie”, nr 2, s. 7–16.
- Thompson E., 2002, *The Soundscape of Modernity*, Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge, MA.
- Truax B., 1978, *Handbook for Acoustic Ecology*, Aesthetic Research Centre of Canada, Vancouver.
- Vaclavik K., 2020, *Listening to the „Alice” Books*, „Journal of Victorian Culture”, vol. 26, no. 1, s. 1–20, <https://doi.org/10.1093/jvcult/vcaa022>.
- Voegelin S., 2014, *Sonic Possible Worlds: Hearing the Continuum of Sound*, Bloomsbury, New York, NY–London.
- Westerkamp H., 2015, *Spacery dźwiękowe*, przeł. K. Kijowska, „Glissando”, nr 26, s. 24–29.
- Zdunik J., 2023, *Czy empatia jest odpowiedzią na antropocen? Kilka refleksji z perspektywy psychologii lektury i dydaktyki polonistycznej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Poetica”, T. 11, s. 47–61, <https://doi.org/10.24917/23534583.11.4>.
- Zielińska L., 1995a, *O Schaferze. Dwie noty*, „Monochord”, nr 8/9, s. 7–13.
- Zielińska L., 1995b, *Rozmowa z R. Murrayem Schaferem*, „Monochord”, nr 8/9, s. 13–23.

Agata Klichowska – magister studiów amerykańskich – kulturoznawstwa Stanów Zjednoczonych; w Szkole Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Warszawskiego przygotowuje rozprawę doktorską na temat pejzaży dźwiękowych w amerykańskiej literaturze grozy dla dzieci. Pracuje w Muzeum Książki Dziecięcej, dziale specjalnym i czytelnicy naukowej Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy – Biblioteki Głównej Województwa Mazowieckiego.

e-mail: agata.klichowska@uw.edu.pl, agata.klichowska@koszykowa.pl

Maciej Skowera – doktor literaturoznawstwa; pracuje w Instytucie Literatury Polskiej Wydziału Polonistyki na Uniwersytecie Warszawskim oraz w Muzeum Książki Dziecięcej, dziale specjalnym i czytelni naukowej Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy – Biblioteki Głównej Województwa Mazowieckiego. Jego zainteresowania naukowe obejmują historię i teorię fantastyki dziecięcej i młodzieżowej, przekształcenia klasyki dla młodej publiczności czytelniczej oraz kulturę popularną.

e-mail: mgskowera@uw.edu.pl, maciej.skowera@koszykowa.pl